

UCHWAŁA NR XVIII/91/2016
RADY MIEJSKIEJ W SUCHOWOLI

z dnia 29 lutego 2016 r.

w sprawie Strategii Ochrony dziedzictwa Kulturowego

Gminy Suchowola na lata 2016-2030.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 i art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 1515 z późn. zm.) oraz art. 5, art. 6 i art. 82 ustawy z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Strategię Ochrony dziedzictwa Kulturowego Gminy Suchowola na lata 2016-2030 , stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Suchowoli.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miejskiej


mgr Jan Ryszard Kotuk



Załącznik do uchwały Rady Miejskiej w Suchowoli

Nr XVIII/92/2016 z dnia 29.02.2016 r.



***STRATEGIA OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
GMINY SUCHOWOLA NA LATA 2016-2030***

Wstęp

Działania związane z opieką nad zabytkami oraz wykorzystaniem zasobów środowiska kulturowego do tej pory nie były postrzegane przez władze gminne jako kierunki prorozwojowe gminy Suchowola. Z drugiej jednak strony potencjał terenu: bardzo dobra lokalizacja (geograficzny środek Europy), jego bogate dziedzictwo kulturowe oraz istotne walory przyrodniczo-krajobrazowe predysponują go w rozważanych aspektach do pełnienia ważnej roli w skali regionu. Rodzi to jednak konieczność podejmowania decyzji mających na celu aktywne zarządzanie zasobami stanowiącymi dziedzictwo kulturowe gminy, co przełoży się na poprawę estetyki krajobrazu architektonicznego, jak też na atrakcyjność ekonomiczną tej części powiatu sokólskiego.

Strategia ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Suchowola na lata 2016-2030 jest elementem polityki samorządowej. Jej celem jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami, a także dziedzictwa niematerialnego. Będzie ona służyć inicjowaniu i wspieraniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania spuścizny kulturowej. Wskazane w niej działania są ukierunkowane na poprawę stanu zabytków oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Strategia, m.in. poprzez inicjatywy edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Dbłość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. „małą ojczyzną”.

Niniejszy dokument stanowi podwalinę współpracy między samorządem gminnym i właścicielami zabytków. W kolejnych latach wspólne działania powinny przynieść lokalnej społeczności wiele korzyści, związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego oraz rozwojem turystyki. Istotnym celem dokumentu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Istotnym jest, aby ta zmiana na lepsze dokonywała się przy partycypacji mieszkańców gminy. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających ją na celu.

1. UWARUNKOWANIA OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WYNIKAJĄCE Z DOKUMENTÓW STRATEGICZNYCH I PROGRAMOWYCH

Podstawowymi dokumentami strategicznymi, na szczeblu krajowym, dotyczącymi ochrony dziedzictwa kulturowego są:

1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017;
2. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030;
3. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest to najważniejszy dokument definiujący politykę państwa polskiego w obszarze dziedzictwa kulturowego. Jego przedmiotem jest określenie warunków niezbędnych do sprawowania opieki nad obiektami zabytkowymi. Zostały w nim zidentyfikowane cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Celem głównym Krajowego Programu jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Jego wdrożeniu mają służyć trzy cele szczegółowe:

- 1) wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- 2) wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- 3) tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Cel szczegółowy 1	Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce
Kierunki działania	<ul style="list-style-type: none"> ▪ wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego; ▪ opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków; ▪ wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską;
Cel szczegółowy 2	Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków
Kierunki działania	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach; ▪ wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną; ▪ podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków; ▪ merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków;
Cel szczegółowy 3	Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji
Kierunki działania	<ul style="list-style-type: none"> ▪ wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych; ▪ promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu; ▪ zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030

W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie najbliższych lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju, wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Celem strategicznym tego dokumentu jest efektywne wykorzystanie przestrzeni i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie czasu. Do osiągnięcia podstawowego celu ustanowiono sześć celów operacyjnych, z których czwarty i szósty są ściśle związane z ochroną dziedzictwa kulturowego kraju, tj. cel 6: Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego oraz cel 4: Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski, który zakłada podjęcie działań w następujących obszarach:

- 1) integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju, jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych;
- 2) wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami europejskiej Konwencji Krajobrazowej.

W ramach realizacji niniejszych celów skoncentrowano się na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020

W dokumencie stwierdzono, że polityka powinna wspierać procesy i inicjatywy, które wzmacniają wolę działania obywateli na rzecz dobra wspólnego i przyczyniają się do wzmocnienia zaufania, jako jednego z podstawowych komponentów życia społecznego, gospodarczego i kulturowego. Położono w nim nacisk m.in. na fakt, że „*dziedzictwo kulturowe stanowi (...) nie tylko przedmiot ochrony, ale jest również zasobem, który winien zostać wykorzystywany dla obecnego i przyszłego rozwoju. Obejmuje ono nie tylko materialne dobra kultury, ale także wartości artystyczne i poznawcze utrwalające naszą pamięć narodową oraz tworzące tożsamość.*” Taki zapis, jak i poniższe cele odpowiadają założeniom niniejszego dokumentu.

Wśród przyjętych w Strategii celów ściśle związane z obszarem kultury i dziedzictwa kulturowego są:

- cel szczegółowy 1 – kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji realizowany poprzez działania: rozwój kompetencji kulturowych w uczeniu się innym niż formalne oraz upowszechnienie różnych form uczestnictwa w kulturze;
- cel szczegółowy 4 – rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego, który jest realizowany przez działania: tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym, ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu, a także digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury.

W ramach wypełnienia postanowień Strategii w okresie jej wdrażania, przewidywana jest realizacja dwóch kolejno następujących po sobie Krajowych Programów, których zespolone efekty mają stanowić wypełnienie zapisów strategii w zakresie wyznaczonym przez przytoczone powyżej cele.

Podstawowymi dokumentami strategicznymi, na szczeblu wojewódzkim, dotyczącymi ochrony dziedzictwa kulturowego są:

- 1) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020;
- 2) Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020.

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020

Założenia niniejszego opracowania odpowiadają zapisom przyjętym w analizowanym dokumencie wyższego rzędu. Wpisują się przede wszystkim w cel operacyjny 1.4.: „Kapitał społeczny jako katalizator procesów rozwojowych”. W jego opisie zauważa się, że kultura jest istotnym czynnikiem dynamizującym rozwój społeczno-gospodarczy województwa. Podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie więzi opartych na wspólnej tożsamości i umiejętności do jej ciągłej,

twórczej reinterpretacji oraz otwartość na inne wzorce kulturowe, umiejętność współdziałania i współżycia osób reprezentujących różne wartości, tradycje, normy zachowań. Ze względu na bogactwo dziedzictwa historycznego i kulturowego regionu kluczowe jest efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego oraz wzmacnianie społecznych i obywatelskich kompetencji jego mieszkańców.

Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020

Jednym z celów strategicznych Programu jest ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego i na postulat ten odpowiada niniejsze opracowanie. Podstawą tak sformułowanego celu jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury oraz za poważny potencjał regionu, służący wzrostowi konkurencyjności wobec innych województw w zakresie atrakcyjności turystyki i inwestycji. Dokument wskazuje również, iż upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym województwa podlaskiego sprzyja integracji jego mieszkańców i poczucia więzi oraz dumy z tzw. „małej ojczyzny”. Należyta troska i szacunek dla dziedzictwa kultury tworzonego w przeszłości przez wiele narodów i grup etnicznych, zdaniem autorów umacnia pozytywny wizerunek naszego regionu jako przyjaznego i otwartego.

W celu realizacji tak zakrojonego Programu zaplanowano podjęcie następujących działań:

- prowadzenie projektów badawczych związanych z dziedzictwem kulturowym w celu jego rozpoznania i udokumentowania;
- prowadzenie inwentaryzacji i ewidencji wszystkich kategorii zabytków;
- upowszechnianie wyników badań, wykorzystanie ich w procesach zarządzania kulturą oraz w gospodarce, inwestycjach, turystyce;
- rewaloryzacja zabytków, powiązana z ochroną zabytkowego krajobrazu kulturowego, dbałością o porządkowanie i kształtowanie detalu architektonicznego oraz „małej architektury”, zgodna z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (ochrona i rewaloryzacja zabytkowego budownictwa drewnianego – jako podstawowego wyznacznika tożsamości kulturowej regionu, zabytkowej architektury murowanej, zabytkowych parków, cmentarzy, zabytkowych zespołów obronnych i in.);
- rewaloryzacja przestrzeni publicznych zabytkowych układów urbanistycznych;
- systemowe zabezpieczanie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń;
- ochrona tożsamości kulturowej regionu, jego wielokulturowości, ze szczególnym uwzględnieniem działań w zakresie edukacji regionalnej;
- prowadzenie wielokierunkowych działań promocyjnych, szkoleniowych i edukacyjnych mających na celu uświadamianie społeczeństwu roli, znaczenia i konieczności zachowania dziedzictwa kulturowego;

- tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie.

2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY SUCHOWOLA

2.1. Charakterystyka ogólna gminy Suchowola

Suchowola jest gminą miejsko-wiejską położoną w środkowej części województwa podlaskiego w odległości około 50 km na północ od Białegostoku, gdzie krzyżują się dwa ważne szlaki komunikacyjne, tj. droga krajowa nr 8 oraz droga wojewódzka nr 670. Jest jedną z dziesięciu gmin wchodzących w skład powiatu sokólskiego. Graniczy z gminami Korycin, Janów, Dąbrowa Białostocka (powiat sokólski), Sztabin (powiat augustowski) Jaświły (powiat moniecki). Siedzibą władz samorządowych jest miasto Suchowola, uznane za geograficzny środek Europy.

2.2. Historia osadnictwa

Według źródeł historycznych początków osadnictwa w Suchowoli należy szukać na przełomie XIV i XV wieku, kiedy powstała wieś królewska na terenie dawnej Puszczy Nowodworskiej. Były to prawdopodobnie okolice dzisiejszej ulicy Białostockiej. Pierwsi mieszkańcy to plemiona Jaćwingów, które następnie zostały zdominowane przez napływową ludność polską z Mazowsza.

Na przełomie XVI i XVII wieku zaczęli osiedlać się tutaj Żydzi. Ponieważ Suchowola stawała się w owym okresie znaczącym ośrodkiem usługowo-handlowym, ludność wyznania mojżeszowego miała doskonałe warunki do rozwoju swojej działalności. Przez następnych kilka wieków zaaklimatyzowali się tutaj na tyle, że stanowili ważny element narodowościowy wsi, a następnie miasta.

Ogromne straty demograficzne i materialne przyniosły miastu wojny polsko-szwedzkie i polsko-rosyjskie. Na cmentarzu w Chodorówce znajduje się pomnik kamienny upamiętniający te wydarzenia. W 1698 roku w celu pobudzenia rozwoju gospodarczego król August II Sas wydał dokument, na mocy którego ludność wyznania mojżeszowego mogła już nie tylko osiedlać się w Suchowoli, lecz także budować i prowadzić kramy, zbudować bożnicę, założyć własny cmentarz oraz otworzyć szkołę. W 1747 roku została wybudowana słynna synagoga suchowolska, która swoim wyglądem przypominała bożnicę grodzieńską.

Od 1775 roku Suchowola uznawana jest za geograficzny środek Europy. Wyznaczył go Szymon Antoni Sobiekrajski, nadworny astronom Stanisława Augusta Poniatowskiego, dokonując stosownych wyliczeń. Na mapie połączył on liniami prostymi najbardziej odległe punkty kontynentu: przylądek św. Wincentego w Portugalii z symbolicznym słupem oznaczającym granicę z Azją na Uralu oraz

przylądek Matapan na Peloponezie w Grecji z cyplem na końcu fiordu Porsangen w Norwegii. Wytyczone przez niego linie przecięły się w miejscu ówczesnego rynku, a obecnie parku miejskiego w Suchowoli. Dziś w symbolicznym miejscu przecięcia się tych linii zobaczymy głaz z herbem miasta oraz wielojęzyczną tablicę symbolizującą środek Europy.

Jedynym dokumentem potwierdzającym funkcjonowanie Suchowoli jako miasteczka jest dokument królewski wydany w 1717 roku przez króla Augusta II Sasa. W mieście utworzono centralnie położony rynek oraz wytyczono plac targowy. Bardzo szybko rozwijał się wtedy handel zbożem, powstawały zakłady przetwórcze – młyny, browary oraz rozwijało się rzemiosło.

Po rozbiorach Suchowola i otaczające ją wioski znalazły się w granicach zaboru pruskiego. W 1796 roku w wyniku umowy prusko-tatarskiej utworzono tu pułk tatarski liczący ponad 270 osób, a w listopadzie tego roku zdecydowano o osiedleniu w mieście 45 rodzin tatarskich. Obecnie w Suchowoli znajduje się dom modlitwy, w którym można znaleźć nocleg i spróbować tradycyjnej tatarskiej kuchni.

Wiek XIX to natomiast dla samej Suchowoli i okolicznych wiosek okres emigracji ekonomicznej. Z powodu przeludnienia wsi i dokuczliwej nędzy spora część mieszkańców opuszczała swoje gospodarstwa i wyjeżdżała zagranicę.

O ile Powstanie Listopadowe nie odbiło się zbyt głośnym echem na terenie parafii, czy poszczególnych wiosek, o tyle Powstanie Styczniowe, a wcześniej przygotowania do niego znalazły tutaj gorących zwolenników. Już od 1860 roku w miejscowym kościele odprawiano msze za ojczyznę, świętowano ważniejsze rocznice narodowe. Kilkunastu mieszkańców parafii wstąpiło do oddziałów partyzanckich, inni udzielali schronienia ukrywającym się w lasach.

W okresie międzywojennym rozwijał się na tych terenach przemysł garbarski i budowlany, wtedy też powstała tu cementownia.

Suchowoli nie ominęły niestety zniszczenia wojenne. Szczególnie dotkliwa okazała się II wojna światowa. Hitlerowcy wkroczyli do miasta 7 września 1939 roku, Sowieci przemaszerowali tędy 17 dni po nich. Ze względu na ogromną liczbę Żydów w mieście stworzono getto, w którym zamknięto mieszkańców wyznania mojżeszowego z Suchowoli i okolic. W 1942 roku rozebrano i spalono słynną suchowolską synagogę. W czasie wojny zniszczeniu uległo 35% miasta, nastąpiła też całkowita zagłada ludności żydowskiej. Po wojnie częściowo wyludniona i znacznie zniszczona Suchowola utraciła prawa miejskie. W dniu 1 stycznia 1997 roku staraniem mieszkańców i samorządu lokalnego Premier RP przywrócił Suchowoli prawa miejskie.

Współczesna historia Suchowoli jest silnie związana z bł. ks. Jerzym Popiełuszką i ks. Stanisławem Suchowolcem. Ksiądz Popiełuszko, kapelan warszawskiej „Solidarności” urodził się 14 września

1947 r. we wsi Okopy odległej od Suchowoli o 5 kilometrów. Jako dziecko uczęszczał do miejscowej szkoły, a w suchowolskiej parafii przyjął pierwszą komunię świętą i bierzmowanie. Ksiądz Jerzy miał odwagę mówić prawdę o człowieku i systemie, który go zniewalał. Modlił się o wolność, sprawiedliwość, prawdę i męstwo. Po tym jak 19 października 1984 r. został zamordowany przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa mieszkańcy Suchowoli postanowili go uczcić i nazwali jego imieniem park miejski oraz miejscowe liceum.

Przyjacielem Jerzego Popiełuszki był ks. Stanisław Suchowolec, wikariusz parafii w Suchowoli. Na plebanii, która znajduje się między kościołem a starą szkołą w 1986 r. założył on Izbę Pamięci ks. Popiełuszki, a na cmentarzu wybudował jego symboliczny grób. Ksiądz Suchowolec za swoją działalność patriotyczną, jak i postawę antykomunistyczną został zamordowany 30 stycznia 1989 roku przez „nieznanych sprawców”. Przy kościele w Suchowoli znajduje się jego symboliczny grób. Ksiądz Suchowolec został odznaczony pośmiertnie przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (2008).

2.3. Kultura na terenie gminy

Gmina Suchowola dysponuje istotnym potencjałem przyrodniczym i kulturowym. Położona jest w punkcie, w którym krzyżują się drogowe szlaki turystyczne wiodące w kierunku Pojezierza Augustowskiego i Suwalszczyzny oraz Biebrzańskiego Parku Narodowego.

Działalność kulturalną na terenie gminy prowadzi Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Turystyki w Suchowoli. Organizuje on liczne imprezy i zajęcia pozalekcyjne dla dzieci i młodzieży: plastyczne, taneczne, muzyczne i sportowe. Przy nim działa Biblioteka Publiczna, która oprócz swej podstawowej działalności inicjuje liczne konkursy i imprezy adresowane do mieszkańców gminy.

Na jej terenie funkcjonują organizacje pozarządowe, które realizują zadania społecznie użyteczne. Są to:

- Młodzieżowy Klub Sportowy „Eurocentr Suchowola” zajmujący się organizacją działalności sportowej dla mieszkańców gminy;
- Towarzystwo Przyjaciół Suchowoli, którego głównym celem działania jest troska o wszechstronne rozwijanie życia mieszkańców poprzez rozwój społeczno-gospodarczy, kulturalny i zapewnienie miastu i gminie poczesnego miejsca w regionie, kraju, Europie i świecie;
- Fundacja im. ks. Jerzego Popiełuszki na Rzecz Liceum Ogólnokształcącego w Suchowoli, której głównym celem jest gromadzenie środków finansowych na różnorodne potrzeby uczniów Zespołu Szkół w Suchowoli, przyznawanie stypendiów dla najlepszych uczniów i nagrody im. dr Jerzego Bowszyca dla najlepszego absolwenta szkoły.

Suchowola jest celem licznych pielgrzymek ze względu na fakt, iż miejscowość Okopy położona 5 km od Suchowoli jest miejscem urodzenia, dzieciństwa i młodości błogosławionego księdza Jerzego Popiełuszki. Bardzo ważnym miejscem związanym z kultem ks. Popiełuszki jest izba poświęcona jego pamięci. Jest to placówka muzealna znajdująca się w Suchowoli przy parafii św. Apostołów Piotra i Pawła. Została otwarta w 1986 r. przez najbliższego przyjaciela ks. Jerzego – ks. Stanisława Suchowolca. Jej siedzibą są pomieszczenia plebanii. W zbiorach znajdują się pamiątki po kapłanie, m.in. jego portrety, zdjęcia oraz legitymacja szkolna. Ekspozowany jest również stół z prosektorium w Białymstoku, na którym dokonano sekcji zwłok zamordowanego. Do tego miejsca bez przerwy ciągną rzesze pielgrzymów z całego kraju i zza granicy.

Suchowolę charakteryzuje także wielokulturowość. Jest to związane z bogatą historią tych terenów, które przez lata zamieszkiwane były przez różne grupy etniczne, wyznaniowe i narodowościowe, tj. Żydów, Tatarów. Lokalna społeczność jest mocno zróżnicowana – w strukturze dominują katolicy, jednak liczną mniejszość stanowią muzułmanie. Z Suchowoli pochodzi mufti Tomasz Miśkiewicz.

O obecności ludności żydowskiej na terenie gminy świadczy dawna, wymagająca gruntownego remontu bożnica żydowska, zlokalizowana niedaleko szkoły. W Suchowoli znajdowała się też drewniana synagoga, ale niestety nie zachowała się, bowiem w trakcie II wojny światowej uległa spaleni. Wielokulturowość tego terenu przyciąga licznych turystów, ponieważ mogą tu np. spróbować tradycyjnej kuchni tatarskiej, oferowanej przez muzułmański dom pielgrzyma.

Do najbardziej znanych imprez organizowanych na terenie gminy jest odbywająca się od 2002 roku jest Europarada Orkiestr Dętych.

2.4. Ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy Suchowola

Gmina Suchowola dysponuje istotnym potencjałem kulturowym. Najcenniejszymi zabytkami na jej terenie są układy przestrzenne Suchowoli, pozostałości zespołów dworskich w Trzyczeczu z piękną stodołą, zespoły sakralne w Suchowoli, Jatwiezi Dużej, 8 kapliczek na terenie całej gminy, w tym stara, piękna kapliczka piętrowa z figurą św. Jana Nepomucena koło Połomina, 5 wiatraków oraz jeden budynek dawnego szpitala. Natomiast najciekawsze zabytki archeologiczne to cmentarzysko średniowieczne w Jatwiezi Małej, grodzisko i osada z X-XII w. w Grodzisku oraz kurhan w Okopach.

Do najważniejszych obiektów kształtujących krajobraz kulturowy gminy Suchowola zaliczamy:

- Park miejski im. ks. Jerzego Popiełuszki w Suchowoli, w którym znajdują się:

- łuk z krzyżem papieskim będący częścią historycznego ołtarza wybudowanego z okazji pobytu Ojca Św. Jana Pawła II w Białymstoku podczas IV Pielgrzymki do Ojczyzny w 1991 r.;
- pomnik bł. ks. Jerzego Popiełuszki;
- głaz symbolizujący geograficzny środek Europy;
- kamienne tablice przybliżające najważniejsze wydarzenia w historii miasta;
- kompleks podświetlanych fontann;
- Izba pamięci bł. ks. Jerzego Popiełuszki;
- symboliczny grób bł. ks. Jerzego Popiełuszki i ks. Stanisława Suchowolca przy kościele w Suchowoli;
- zabytkowy kościół pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła, wybudowany w 1885 r., w którym znajdują się relikwie bł. ks. Jerzego Popiełuszki;
- pomniki ku czci mieszkańców ziemi suchowolskiej poległych w obronie ojczyzny;
- mużulański dom parafialny, który umożliwia noclegi oraz degustację przysmaków tatarskich i regionalnych potraw, tj. kołdunów czy pierekaczowników;
- dom rodzinny bł. ks. Jerzego Popiełuszki znajdujący się we wsi Okopy;
- cmentarzyska i grodziska we wsi Jatwież Mała, Okopy oraz Grodzisk;
- dawny lazaret, po wojnie funkcjonujący jako dom parafialny- drewniany budynek będący w ewidencji konserwatora zabytków
- bagna Bachmackie wraz z jeziorkiem Jurdyga, znajdujące się w okolicach wsi Bachmackie Kolonie, będące „miniaturą” Doliny Biebrzy. Swoje miejsce znalazły tu unikalne na skalę europejską gatunki ptaków i roślin, takich jak łabędź krzykliwy, czapla biała czy owadożerna rosiczka;
- zalew wraz z kąpieliskiem o powierzchni 4,95 ha w miejscowości Karpowice.

W wyniku weryfikacji stanu zabytków istniejących na terenie gminy Suchowola stwierdzono, iż przeważają tu obiekty budownictwa drewnianego mieszkalnego oraz cmentarze. Wśród ujętych w (gminnej ewidencji zabytków większość stanowią obiekty o częściowo zatartych cechach zabytkowych, co jest spowodowane w większości przypadków przez upływ czasu. Należy tu także wspomnieć o niefachowo prowadzonych modernizacjach i remontach, np. o zmianach pokrycia dachów. Obiekty sakralne zachowane są w dobrym stanie, były na bieżąco remontowane, zaś wszelkie działania przy zabytkach wpisanych do rejestru są uzgadniane i akceptowane przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

3. ANALIZA SWOT

W celu właściwej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy Suchowola oraz możliwości miasta w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT:

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none">▪ dobre położenie geograficzne gminy – środek Europy;▪ duża różnorodność kulturowa pod względem narodowościowym, etnicznym i wyznaniowym – Tatarzy, a przed wojną także Żydzi;▪ duże znaczenie gminy jako centrum ruchu pielgrzymkowego związanego z kultem bł. ks. Jerzego Popiełuszki;▪ dolina Biebrzy, otulina BPN, unikatowe gatunki ptaków;▪ dobry stan zachowania obiektów zabytkowych sakralnych;▪ silne poczucie tożsamości lokalnej mieszkańców.	<ul style="list-style-type: none">▪ niewielkie znaczenie kulturowe zabytków na terenie gminy;▪ słabo rozwinięta infrastruktura kulturalna;▪ niewystarczające wykorzystanie obiektów zabytkowych;▪ mało skuteczna ochrona zabytków i krajobrazu kulturowego ze względu na brak stosownych zapisów w prawie miejscowym;▪ brak wystarczających środków finansowych gminy na ochronę zabytków i prace konserwatorskie przy obiektach;▪ wysokie koszty utrzymania i remontów obiektów zabytkowych;▪ niewystarczająca elastyczność i brak umiejętności adaptacji instytucji kultury do nowych wyzwań;▪ niskie powiązanie edukacji szkolnej z edukacją kulturalną wykorzystującą lokalne zasoby kulturowe▪ nieprzywiązywanie wagi do kwestii promocji gminy przez poprzednie władze samorządowe.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none">▪ możliwość rewaloryzacji zabytków z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych;▪ rosnące zapotrzebowanie na działalność kulturalną wśród społeczeństwa;▪ powszechna świadomość konieczności ochrony zabytków;▪ wzrost znaczenia dziedzictwa kulturowego w świadomości Polaków (badania Narodowego Instytutu Dziedzictwa).	<ul style="list-style-type: none">▪ postępująca degradacja zabytkowego budownictwa regionu – konieczność renowacji większej ilości obiektów przy niewystarczającej ilości środków publicznych;▪ trudności w odtworzeniu stanu pierwotnego zabytków – zaniedbania inwestycyjne z poprzednich lat;▪ restrykcyjność prawa w dziedzinie ochrony zabytków, niejednoznaczność przepisów prawnych i ich niespójność, długa procedura uzgodnień administracyjnych w przypadku podejmowania działań renowacyjnych/inwestycyjnych;▪ ograniczenia w wykorzystaniu zabytków (ze względu na ochronę konserwatorską) do obsługi ruchu turystycznego;▪ niejasna i niepewna sytuacja sektora finansów publicznych w kolejnych latach – możliwość kryzysu finansowego.

4. CELE I KIERUNKI DZIAŁANIA

Nadrzędnym celem strategii jest **ochrona dziedzictwa kulturowego oraz wzrost znaczenia zabytków dla rozwoju gminy**. Będzie on realizowany przez **cele szczegółowe**, tj.:

Cel 1. Zachowanie dziedzictwa materialnego;

Cel 2. Świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego, w tym kultywowanie tradycji regionalnych;

Cel 3. Promocja i upowszechnianie szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego – przede wszystkim wynikającego z życia i posługi duszpasterskiej bł. ks. Jerzego Popiełuszki;

Cel 4. Zwiększenie świadomości społecznej i edukacja służąca budowaniu tożsamości.

Do osiągnięcia powyższych celów szczegółowych wniesie wkład realizacja następujących kierunków działań:

Kierunki działań w ramach celu szczegółowego nr 1
--

- prowadzenie prac konserwatorsko-restauratorskich przy zabytkach stanowiących własność Gminy Suchowola;
- pozyskiwanie środków zewnętrznych na odnowę zabytków będących własnością Gminy Suchowola;
- wsparcie organizacyjne Urzędu Miejskiego w Suchowoli w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na renowację obiektów zabytkowych przez inne podmioty, na przykład kościoły i związki wyznaniowe;
- informowanie przez Urząd Miejski w Suchowoli właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskiwania środków na odnowę i rewitalizację zabytków;
- współfinansowanie przez Gminę Suchowola prac konserwatorskich i remontowych obiektów dziedzictwa kulturowego niestanowiących własności j.s.t., w zakresie dopuszczalnym przepisami prawa oraz w przypadku zaistnienia ważnego interesu publicznego;
- przeprowadzenie rewitalizacji zdegradowanych obszarów funkcjonalnych miasta Suchowola;
- wspieranie zmiany sposobu użytkowania bądź adaptacji obiektów zabytkowych do nowych funkcji, przyczyniających się do wzrostu ruchu turystycznego oraz promowania dziedzictwa kulturowego;

- zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, kradzieżą, czy zniszczeniem poprzez montaż stosownych systemów monitoringu i ochrony;
- dostosowanie obiektów zabytkowych do potrzeb osób niepełnosprawnych, bez uszczerbku dla tkanki zabytkowej;

Kierunki działań w ramach celu szczegółowego nr 2

- opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z poszanowaniem dotychczasowej ekspozycji obiektów zabytkowych;
- stworzenie komputerowej bazy danych do prowadzenia monitoringu obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków;
- umieszczanie tabliczek „zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- włączanie zagadnień z obszaru ochrony dziedzictwa kulturowego do treści przygotowywanych dokumentów na szczeblu lokalnym;
- określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych;
- prowadzenie bieżących prac porządkowych przy obiektach zabytkowych, tj. cmentarzach, dawnych parkach dworskich i dbanie o ład przestrzenny;
- promowanie tradycyjnej kuchni ziemi suchowolskiej, w tym tatarskiej poprzez uczestnictwo w imprezach zarówno lokalnych, regionalnych i krajowych, a także rozpowszechnianie jej walorów poprzez Internet i środki masowego przekazu;
- pobudzanie świadomości społeczności lokalnej w zakresie tradycji lokalnych.

Kierunki działań w ramach celu szczegółowego nr 3

- wsparcie organizacyjne, a także dozwolone przez przepisy prawa finansowe, utworzenia Izby Muzealnej bł. ks. Jerzego Popiełuszki – Duszpasterza Wolności (w zamian Izby Pamięci ks. Jerzego Popiełuszki);
- ułatwienie dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym poprzez wydawanie przez Gminę publikacji, w tym folderów promocyjnych, przewodników;
- promocja dziedzictwa kulturowego za pośrednictwem Internetu – dedykowanej strony internetowej oraz profili społecznościowych;

- opracowanie mapy zabytków gminy, która będzie atrakcyjna graficznie, a także czytelna, przez co proste stanie się dotarcie do wszystkich najciekawszych obiektów zabytkowych;
- stworzenie na terenie gminy Centrum Wielokulturowości;
- wytyczenie nowych szlaków turystycznych pieszych i rowerowych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków w aspekcie społecznym, turystyki i edukacji – system informacji wizualnej;
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej;
- ustanowienie i przyznawanie nagrody za osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania dziedzictwa kulturowego gminy (z uwzględnieniem np. prac magisterskich i dyplomowych);
- organizowanie wycieczek śladem bł. ks. Jerzego Popiełuszki, a także innych wydarzeń historycznych na terenie gminy;
- wspieranie rozwoju turystyki bazującej na kulturowym dziedzictwie regionu;
- oznaczenie ciekawych miejsc za pomocą tablic informacyjnych, drogowskazów, etc..
- utworzenie centrum informacji turystycznej

Kierunki działań w ramach celu szczegółowego nr 4
--

- włączenie tematyki ochrony dóbr kultury do zajęć szkolnych w jednostkach oświatowych prowadzonych przez Gminę;
- organizacja konkursów, szkoleń i prelekcji związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego podnoszących poziom wiedzy o zabytkach miasta i gminy, także spuściźnie kulturowej wśród społeczności lokalnej.

5. FINANSOWANIE OCHRONY, OPIEKI I PROMOCJI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, iż opieka nad zabytkiem, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku.

W związku z często wysokimi kosztami konserwatorskich prac badawczych, projektowych i ostatecznie wykonawczych, ustawa umożliwia finansowanie prac przy zabytkach wpisanych do rejestru przez inne podmioty niż właściciel lub posiadacz zabytku, poprzez ubieganie się o dofinansowanie ze źródeł zewnętrznych. Podstawowe z nich to:

- 1) źródła publiczne, tj. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej;
- 2) źródła prywatne, tj. osób fizycznych, organizacji pozarządowych - stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

W związku z powyższym ważne jest propagowanie przez organ gminy informacji wśród właścicieli zabytków o różnych możliwościach dofinansowywania szeroko pojętych prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Zadania przewidziane w ramach Strategii związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane m.in. z następujących źródeł:

- z budżetu Gminy Suchowola - zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dlatego też w budżecie Gminy Suchowola corocznie zaplanowane są środki na działania w sferze kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i tradycji, a także w sferze podtrzymywania tradycji, pielęgnowania oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy;
- z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy;
- z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy.

Dotacje Konserwatora Zabytków udzielane są w celu poprawy stanu zachowania zabytków poprzez ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwację i rewaloryzację zabytków, udostępnianie zabytków na cele publiczne. Do dofinansowania kwalifikują się prace prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, realizowane bez udziału środków europejskich:

- z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy;
- z dotacji unijnych w ramach nowych programów operacyjnych, tj. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (w ramach 8. osi priorytetowej), Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego (w ramach 8. osi priorytetowej).

6. OCENA I MONITORING REALIZACJI STRATEGII

Burmistrz Suchowoli zobowiązany zostaje do składania co dwa lata sprawozdania z realizacji Strategii, które będzie przedstawiał Radzie Miejskiej w Suchowoli. Sporządzone ono zostanie w pierwszym kwartale po upływie pełnych dwóch lat od uchwalenia przez Radę Miejską niniejszego dokumentu.

Raport, o którym mowa będzie służył ocenie poziomu realizacji Strategii i jej ewentualnym aktualizacjom.

Przyjmuje się następujące wskaźniki stopnia osiągnięcia celów Strategii:

- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez Gminę;
- wartość środków finansowych przeznaczonych na restaurację obiektów zabytkowych;
- liczba obiektów zabytkowych poddanych remontom, konserwacji, pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;
- powierzchnia obiektów zabytkowych poddanych remontom, konserwacji, pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;
- ilość oznaczonych obiektów zabytkowych, dróg, tras turystycznych;
- ilość umieszczonych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu;
- ilość umieszczonych tabliczek „zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków;
- ilość złożonych wniosków na dofinansowanie prac remontowych przez właścicieli zabytkowych obiektów;
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego;
- ilość artykułów w prasie dotyczących zagadnień związanych z zabytkami gminnymi;
- ilość reportaży/felietonów/audycji, etc. wyemitowanych w środkach masowego przekazu;
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy;
- liczba utworzonych szlaków turystycznych;
- liczba osób odwiedzających obiekty zabytkowe oraz ilość uczestników imprez organizowanych przez instytucje kultury.

7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI STRATEGII

Zadania wskazane wcześniej będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- prawnych, wynikających z przepisów ustawowych:
 - uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
 - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością Gminy;
 - wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- finansowych:
 - finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność Gminy;
 - korzystanie z programów, w tym finansowanych z funduszy europejskich;

- dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- koordynacji:
 - realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.;
 - współpraca z ośrodkami naukowymi, akademickimi oraz muzeami;
 - współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- społecznych:
 - działania edukacyjne i promocyjne;
 - współdziałanie z organizacjami społecznymi funkcjonującymi na terenie gminy, właścicielami oraz użytkownikami zabytków;
 - działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- kontrolnych:
 - aktualizacja gminnej ewidencji zabytków;
 - monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego;
 - analiza stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

Załącznik nr 1:

Wykaz zabytków ruchomych i nieruchomych zlokalizowanych na terenie gminy Suchowola

<i>Miejscowość</i>	<i>Obiekt</i>	<i>Nr i data wpisu do rejestru zabytków</i>	<i>Nr karty ewidencyjnej w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków</i>
Grodzisk	Wiatrak typu holenderskiego	nr rej. A-222	0622
	Budowla wzniesiona w latach 1921-1922. Wiatrak na fundamencie z kamieni polnych; ściany w konstrukcji słupowej, szalowane deskami w układzie pionowym. Pierwotnie zwieńczony był dachem naczółkowym pokrytym gontem. Obecnie budowla jest w stanie ruiny, pozbawiona dachu i nieznacznie odchylona od pionu.		
Grodzisk	Cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. MB Wspomożenia Wiernych	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0359
	Cmentarz założony w 1946 roku; najstarsze istniejące pochówki pochodzą z lat 50-tych XX wieku. Cmentarz założony na planie prostokąta ze ściętym południowo-wschodnim narożnikiem. Rozplanowanie wewnętrzne czytelne – aleja główna na osi bramy, od niej odchodzą po dwie aleje prostopadłe. Groby w układzie rzędownym. Na obrzeżach cmentarza, wzdłuż muru brzozy. Cmentarz zachowany w bardzo dobrym stanie.		
Hołodolina	Cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. Przemienienia Pańskiego	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0359
	Cmentarz założony w 1953 roku; najstarsze istniejące pochówki pochodzą z końca lat 50-tych XX wieku. Cmentarz założony na planie prostokąta. Rozplanowanie wewnętrzne czytelne – aleja główna na osi bramy, od niej odchodzą po dwie aleje prostopadłe. Groby w układzie rzędownym. Teren cmentarza porastają pojedyncze kępy tui. Cmentarz zachowany w bardzo dobrym stanie.		
Jatwież Duża	Cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. MB Pocieszenia	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0108
	Cmentarz założony w 1947 roku; najstarsze istniejące pochówki pochodzą z lat 50-tych XX wieku. Cmentarz założony na planie prostokąta. Rozplanowanie wewnętrzne czytelne – groby w układzie rzędownym wzdłuż linii południowy zachód – północny wschód. Cmentarz zachowany w bardzo dobrym stanie.		
Karpowicze	Cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0117
	Cmentarz założony w 1947 roku; najstarsze istniejące pochówki pochodzą z lat 50-tych XX wieku. Cmentarz założony na planie prostokąta. Rozplanowanie wewnętrzne czytelne –		

	nieregularne, bez podziału na kwatery. Droga okrężna wzdłuż muru, miejscami wysadzana świerkami. Cmentarz zachowany w bardzo dobrym stanie.		
Karpowicze	Grób żołnierza radzieckiego z czasów II wojny światowej	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0602
	Mogiła wojenna Dimitrija A. Zubikowa, poległego w 1944 roku. Nagrobek oraz metalowe ogrodzenie wykonano około 1970 roku. Założenie zachowane w stanie dobrym.		
Dubasiewskie Kolonia	Dom mieszkalny z częścią gospodarczą w zagrodzie nr 8	Nr rej. 451	2999
	Budynek wzniesiony w 1813 roku, obecnie wykorzystywany jako tzw. letnia kuchnia. Dom wraz z częścią gospodarczą założony na planie wydłużonego prostokąta przykryty dwuspadowym dachem, obecnie pokrytym blachą ocynkowaną. Ściany drewniane w konstrukcji zrębowej, zawęglowane na rybi ogon; w części gospodarczej w konstrukcji sumikowo-łatkowej. Budynek zachowany w złym stanie. Współczesne doraźne naprawy (m.in. zamiana pokrycia dachu) spowodowały, że stracił on walory zabytkowe.		
Dubasiewskie Kolonia	Stodoła drewniano-gliniana w zagrodzie nr 8	Nr rej. 452	2998
	Budynek wzniesiony na przełomie XVIII i XIX wieku. Ściany w konstrukcji ryglowej – szczytowe szalowane deskami w układzie pionowym; frotowa i tylna wypełniona drewnianymi żerdkami oblepionymi mieszaniną gliny i słomy. Dach dwuspadowy, obecnie pokryty blachą ocynkowaną. Budynek zachowany w złym stanie. Współczesne doraźne naprawy (m.in. zamiana pokrycia dachu) spowodowały, że stracił on walory zabytkowe.		
Dubasiewskie Kolonia	Spichlerz drewniany w zagrodzie nr 8	Nr rej. 453	2997
	Budynek wzniesiony w 1843 roku. Spichlerz drewniany, o konstrukcji zrębowej zawęglowanej na rybi ogon. Dach dwuspadowy, obecnie pokryty blachą ocynkowaną. Budynek zachowany w złym stanie. Współczesne doraźne naprawy (m.in. zamiana pokrycia dachu) spowodowały, że stracił on walory zabytkowe.		
Krzywa	Wiatrak typu holenderskiego	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0640
	Wiatrak wzniesiony w 1920 roku, pracował do 1956 roku. Budowla na planie ośmioboku, pięciokondygnacyjna. Dwie niższe kondygnacje murowane z kamieni polnych wzmocnionych zaprawą wapienną; trzy górne w konstrukcji słupowo-ryglowej, pierwotnie oszalowane deskami w układzie poziomym (częściowo widoczne pierwotne pokrycie); obecnie obite blachą ocynkowaną. Dach naczółkowy pokryty blachą ocynkowaną. Brak śmigieł. Wiatrak wymaga prac renowacyjnych. Jest to jeden z najokazalszych wiatraków – holendrów w regionie.		
Chodorówka Nowa	Cmentarz przykościelny parafii p.w. MB Pocieszenia	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0604
	Cmentarz dawny, nie użytkowany, założony w pierwszej połowie XVII wieku. Obecnie na terenie cmentarza brak nagrobków		
Chodorówka Nowa	Cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. MB Pocieszenia	Obiekt nie jest wpisany do	0034

		rejestru zabytków	
	<p>Cmentarz założony w 1617 roku. Najstarszy zachowany do dnia dzisiejszego pochówek pochodzi z 1872 roku.</p> <p>Cmentarz założony na planie prostokąta. Na zachód od kaplicy cmentarnej, na stoku wzgórza znajduje się częściowo zniszczona dawna brama cmentarna, do której prowadzą schody ułożone z granitowych kamieni narzutowych. Najstarsze pochówki znajdują się na terenie wokół kaplicy (najstarsza część cmentarza).</p> <p>Cmentarz zachowany w dobrym stanie.</p>		
Okopy	<i>Mogiły Boguszewskich i Wiśniewskich</i>	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0601
	<p>Cmentarz dawny, nie użytkowany, założony w 1940 roku. Obecnie dwie mogiły są niemal całkowicie zatarte, widoczne jedynie dzięki betonowej płycie, na której pierwotnie znajdował się napis.</p> <p>Obiekt zachowany w bardzo złym stanie.</p>		
Rutkowszczyzna	<i>Mogiła żołnierzy rosyjskich z czasów I wojny światowej</i>	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0642
	<p>Cmentarz wojenny, dawny. We wspólnej mogile pochowano tu 75 żołnierzy rosyjskich poległych 15 lutego 1915 roku. Według informacji mieszkańca wsi, dawniej na mogile znajdowała się tablica z napisem w języku rosyjskim: „Brackaja mogiła pogibli w szturmie na Czerniewo 15.02.1915 g. pod rukowodztwem gen. Kondratienki. Sława gierojom.</p> <p>Mogiła zachowana w złym stanie.</p>		
Rutkowszczyzna	<i>Teren cmentarza wiejskiego, epidemiologicznego</i>	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0643
	<p>Cmentarz dawny, nie użytkowany, założony w XIX wieku. Obecnie teren cmentarza wyznaczają krzyże przydrożne</p> <p>Cmentarz zachowany w złym stanie.</p>		
Rutkowszczyzna	<i>Mogiła żołnierzy niemieckich z czasów I wojny światowej</i>	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0652
	<p>Cmentarz wojenny, dawny. We wspólnej mogile pochowano tu 250 żołnierzy niemieckich poległych 15 lutego 1915 roku. Mogiłę założono na planie czworokąta. Obecnie teren cmentarza użytkowany jest jako pastwisko. Ślady zniszczy świadczą o pamięci tego miejsca jako cmentarza.</p>		
Podgrodzisk	<i>Ruiny dworu w założeniu dworsko-parkowym</i>	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0095
	<p>Dwór wzniesiony w XVIII wieku, w stylu klasycyzującego baroku. Budowla na fundamencie kamiennym, murowana z cegieł.</p> <p>Budynek został spalony w 1954 roku. Obecnie w stanie ruiny.</p> <p>W dokumentacji Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku jako miejsce lokalizacji ruin dworu wskazano wieś Grodzisk, zaś park dworski zlokalizowano we wsi Podgrodzisk.</p>		
Podgrodzisk	<i>Pozostałości parku dworskiego</i>	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	Ewidencja parku, bez nr
	<p>Park dworski zachowany szczątkowo. Kompozycja założona w XVII wieku, rozbudowana w drugiej połowie XIX wieku w stylu eklektycznym, zniszczona po</p>		

	1936 roku.		
Połomin	Pozostałości parku dworskiego	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	Ewidencja parku, bez nr
	Park dworski zachowany szczątkowo. Kompozycja założona około 1617 roku, rozbudowana w II połowie XIX wieku, bezstylowa. Zniszczona po 1907 roku.		
Suchowola	Kościół parafialny p.w. św. św. Apostołów Piotra i Pawła	Nr rej. A-779	2635
	Kościół wzniesiony w latach 1878-1885. Budynek na planie wydłużonego prostokąta, z wydzielonym prezbiterium zamkniętym absydą. Po obu jej stronach zakrystie. Od strony zachodniej znajduje się kruchta. Nad przedsionkiem dwie wieże – dzwonnice. Fundamenty kamienno-betonowe, ściany murowane z cegły. Dach nad korpusem dwuspadowy, nad absydą stożkowy, nad wieżami namiotowe. Wszystkie pokryte blachą ocynkowaną.		
Suchowola	Cmentarz przykościelny parafii p.w. św. św. Apostołów Piotra i Pawła	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0291
	Cmentarz dawny, nie użytkowany. Założony przed 1820 rokiem. Najstarszy zachowany do dnia dzisiejszego pochówek pochodzi z 1891 roku. Na terenie cmentarza znajdują się mogiły ks. Jerzego Popiełuszki i ks. Stanisława Suchowolca, a także krzyże wotywnie z końca XIX wieku. Cmentarz zachowany w dobrym stanie		
Suchowola	Cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. św. św. Apostołów Piotra i Pawła	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0290
	Cmentarz nowy, założony w latach 80-tych XX wieku. Założony na planie czworokąta, z wydzielonymi alejami Cmentarz nie posiada walorów zabytkowych		
Suchowola	Teren dawnego cmentarza żydowskiego	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	0292
	Cmentarz dawny, obecnie nie istniejący. Na terenie cmentarza znajduje się obecnie jedynie pomnik z napisem: „Miejsce uświęcone krwią bestialsko pomordowanych przez bolszewików 9 VIII 1920 R. Miłtko Fabian, Naumowicz Władysław, Rudakowski Piotr, Zaniewski Feliks, Zimnoch Franciszek. Zginęli za Polskę. Pamiętamy”.		
Suchowola	Budynek dawnej bożnicy tzw. Nowej ul. Augustowska 2 (obecnie budynek wyłączony z użytkowania)	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	3256
	Budowla wzniesiona około połowy XIX wieku. Budynek na fundamencie kamienno-ceglanym, murowany z cegły, otynkowany, dwukondygnacyjny, przykryty dachem dwuspadowym. Obecnie przykryty blachą ocynkowaną. Gruntna przebudowa budynku miała miejsce w 1945 roku – przebudowano wówczas elewację, zmieniono otwory okienne, zlikwidowano gzymsy. W latach 50-tych XX wieku budynek przystosowano na potrzeby sali sportowej. Budynek obecnie nie użytkowany.		
Trzrzecze	Spichlerz - świnia w zespole folwarcznym (obecnie budynek	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	2685

	gospodarczy)		
	<p>Budynek wzniesiony około 1840 roku. Według tradycji miał powstać w 1706 roku. Data taka miała znajdować się na sąsiednim, obecnie nie istniejącym budynku, a oba miały być wzniesione w tym samym czasie.</p> <p>Budynek na planie wydłużonego prostokąta. Ściany murowane z kamieni polnych, wzmocnionych zaprawą wapienną. Dach dwuspadowy, obecnie pokryty eternitem. Szczyty szalowane deskami w układzie pionowym.</p> <p>Budynek zachowany w stanie dobrym</p>		
Trzyrzecze	Stodoła w zespole folwarcznym	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	2686
	<p>Budynek wzniesiony w 1830 roku. Budowla na planie wydłużonego prostokąta. Ściany murowane z kamieni polnych, wzmocnionych zaprawą wapienną. Dach naczółkowy, pokryty gontem. Szczyty szalowane deskami w układzie pionowym.</p> <p>Budynek zachowany w dobrym stanie</p>		
Trzyrzecze	Pozostałości parku dworskiego	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	Ewidencja parku, bez nr
	<p>Park dworski zachowany szczątkowo. Kompozycja założona na przełomie XVI i XVII wieku, rozbudowywana w drugiej połowie XVIII wieku, w stylu barokowym.</p> <p>Zniszczona po 1939 roku</p>		
Żuchowo	Pozostałości parku dworskiego	Obiekt nie jest wpisany do rejestru zabytków	Ewidencja parku, bez nr
	<p>Park dworski zachowany szczątkowo. Kompozycja założona na przełomie XVI i XVII wieku, rozbudowywana w drugiej połowie XVIII wieku, w stylu barokowym.</p> <p>Zniszczona po 1906 roku</p>		
Chmielówka	Półkaponiera armaty i broni maszynowej dla 1 armaty 45 mm i 1 CKM jednokondygnacyjna 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Chmielówka	Schron bojowy fortyfikacji stałej armaty i broni maszynowej dla 1 armaty 45 mm i 1 CKM jednokondygnacyjny 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Domuraty	Półkaponiera armaty i broni maszynowej nr 1150 dla 1 armaty 45 mm i 1 CKM jednokondygnacyjna 1 punktu oporu 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Domuraty	Półkaponiera armaty i broni maszynowej nr 1147 dla 1 armaty 45 mm i 1 CKM jednokondygnacyjna 1 punktu oporu 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Domuraty	Półkaponiera armaty i broni maszynowej nr 1148 dla 1 armaty 45 mm i 1 CKM jednokondygnacyjna 1 punktu oporu 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Domuraty	Uproszczony schron bojowy fortyfikacji stałej broni maszynowej nr 1151 dla 2 CKM jednokondygnacyjny 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Domuraty	Uproszczona półkaponiera broni maszynowej nr 1149 dla 1 CKM jednokondygnacyjna 1 punktu oporu 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Domuraty	Schron bojowy fortyfikacji stałej armaty i broni maszynowej nr 1155 dla 1 armaty 45 mm i CKM jednokondygnacyjny 1 punktu oporu 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Podhorodnianska	Uproszczona półkaponiera broni maszynowej dla 1 CKM jednokondygnacyjna 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego		
Podhorodnianska	Uproszczony schron bojowy fortyfikacji stałej broni maszynowej dla 1 CKM		

	jednokondygnacyjny 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego
Podhorodnianka	Uproszczony schron bojowy fortyfikacji stałej broni maszynowej dla 2 CKM jednokondygnacyjny 8 węzła obrony 68 Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego
Suchowola	Szpital – dawny lazaret – Plac Kościuszki 3B
Suchowola	Szkoła powszechna, ob. Urząd Miejski – Plac Kościuszki nr 5
Suchowola	Kamienica nr 23a – Plac Kościuszki nr 23a
Suchowola	Dom mieszkalny nr 2 – ul. Szkolna nr 2
Suchowola	Wiatrak holender (przeniesiony do Wierobie gm. Gródek)
Trzyrzecze	Zespół folwarczny

Załącznik nr 2:

Wykaz stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenie gminy Suchowola

Wpisane do rejestru zabytków:

Lp.	Miejscowość	Nr stanowiska	Nazwa	Nr rej.	Nr decyzji
1.	GRODZISK	1	grodzisko wczesnośredniowieczne zw. "Wał"	C-56	X-1/8/66 z dn. 07.03.1966 r
2.	GRODZISK	2	osada wczesnośredniowieczna	C-57	670-1/37/71 z dn. 12.10.1971 r. i nr 670-1/38/71 z dn. 12.10.1971 r
3.	JATWIEŻ MAŁA	1	cmentarzysko średniowieczne ze stellami	C-55	670-1/16/67 z dn. 16.12.1967 r.
4.	OKOPY	1	Kurhan	C-48	670-1/45/71 z dn. 12.10.1971 r.

Nie wpisane do rejestru zabytków:

Lp.	Miejscowość	Numer obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1.	BACHMACKIE KOLONIE	28-87	1	14
2.	BACHMACKIE KOLONIE	28-87	2	15
3.	BACHMACKIE KOLONIE	28-87	3	35
4.	BACHMACKIE KOLONIE	28-87	4	36
5.	BACHMACKIE KOLONIE	28-87	5	37
6.	BRUKOWO	28-86	1	25
7.	BRUKOWO	28-86	2	26
8.	BRUKOWO	28-86	3	27
9.	BRUKOWO	28-86	4	28
10.	CHLEWISK DOLNY	28-86	1	22
11.	CHLEWISK DOLNY	28-86	2	23
12.	CHLEWISK GÓRNY	28-86	1	21
13.	CHLEWISK GÓRNY	28-86	2	29
14.	CHLEWISK GÓRNY	28-86	3	30
15.	CHLEWISK GÓRNY	28-86	4	31
16.	CHMIELNIKI	26-86	1	38
17.	CHMIELNIKI	26-86	2	39
18.	CHMIELNIKI	26-86	3	40
19.	CHMIELNIKI	26-86	4	41
20.	CHMIELNIKI	26-86	5	42
21.	CHMIELNIKI	26-86	6	43
22.	CHMIELNIKI	26-86	7	44

23.	CHMIELNIKI	26-86	8	45
24.	CHMIELNIKI	26-86	9	46
25.	CHMIELNIKI	26-86	10	47
26.	CHMIELNIKI	26-86	11	61
27.	CHMIELÓWKA	26-86	1	58
28.	CHMIELÓWKA	26-86	2	59
29.	CHMIELÓWKA	26-86	3	60
30.	CHMIELÓWKA	26-86	4	65
31.	CHMIELÓWKA	26-86	5	66
32.	CHMIELÓWKA	26-86	6	68
33.	CHMIELÓWKA	26-86	7	69
34.	CHMIELÓWKA KOL.	26-86	8	57
35.	CHMIELÓWKA KOL.	26-86	9	63
36.	CIEMNE	26-86	1	64
37.	CZERWONKA	28-86	1	20
38.	CZERWONKA	28-87	2	1
39.	CZERWONKA	28-87	3	3
40.	CZERWONKA	28-87	4	6
41.	CZERWONKA	28-87	5	7
42.	CZERWONKA	28-87	6	8
43.	CZERWONKA	28-87	7	9
44.	CZERWONKA	28-87	8	10
45.	CZERWONKA	28-87	9	13
46.	CZERWONKA	28-87	10	16
47.	DOMURATY	26-86	1	24
48.	DOMURATY KOL.	26-86	2	25
49.	DOMURATY KOL.	26-86	3	26
50.	DOMURATY	29-86	1	13
51.	DOMURATY	29-86	2	16
52.	DUBASIEWSZCZYNA	29-86	1	3
53.	DUBASIEWSZCZYNA	29-86	2	18
54.	DUBASIEWSZCZYNA	29-86	3	19
55.	DWUGŁY	27-85	1	1
56.	GŁĘBOCZYNA	27-86	1	7
57.	GŁĘBOCZYNA	27-86	2	22
58.	GRODZISK	27-86	1	28
59.	GRODZISK	27-86	2	27
60.	GRODZISK	27-86	3	31
61.	GRODZISK KOL.	26-86	4	48
62.	GRODZISK KOL.	26-86	5	49
63.	GRODZISK KOL.	26-86	6	50
64.	GRODZISK KOL.	26-86	7	51
65.	GRODZISK KOL.	26-86	8	67
66.	GRODZISK	27-86	9	26
67.	GRODZISK	27-86	10	25
68.	GRYMIACZKI	27-86	1	6
69.	GRODZISK	27-86	2	9
70.	HOŁODOLINA	29-87	1	25
71.	HOŁODOLINA	29-87	2	26

72.	HOŁODOLINA	29-87	3	27
73.	HOŁODOLINA	29-87	4	28
74.	HORODNIANKA	26-86	1	15
75.	HORODNIANKA	26-86	2	16
76.	HORODNIANKA	26-86	3	17
77.	HORODNIANKA	26-86	4	18
78.	HORODNIANKA	26-86	5	19
79.	HORODNIANKA	26-86	6	20
80.	HORODNIANKA	26-86	7	21
81.	HORODNIANKA	26-86	8	22
82.	HORODNIANKA	26-86	9	23
83.	HORODNIANKA	26-86	10	27
84.	HORODNIANKA	26-86	11	35
85.	JATWIEŻ MAŁA	28-85	1	Bez nr
86.	JATWIEŻ WIELKA	29-85	2	83
87.	JATWIEŻ WIELKA	29-85	3	93
88.	KARPOWICZE	28-85	Znalezisko luźne	
89.	KIERSNÓWKA	27-86	1	
90.	KIERSNÓWKA	27-86	2	11
91.	KOPCIÓWKA	28-87	1	17
92.	KOPCIÓWKA	28-87	2	18
93.	KOPCIÓWKA	28-87	3	19
94.	KOPCIÓWKA	28-87	4	20
95.	KOPCIÓWKA	28-87	5	21
96.	KOPCIÓWKA	28-87	6	22
97.	KRZYWA	28-86	1	6
98.	KRZYWA	28-86	2	7
99.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	1	1
100.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	2	10
101.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	3	15
102.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	4	18
103.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	5	19
104.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	6	20
105.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	7	21
106.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	8	
107.	LAUDAŃSZCZYNA	27-86	9	24
108.	LESZCZANY	27-86	1	12
109.	LEŚNIKI	27-86	1	3
110.	LEŚNIKI	27-86	2	4
111.	LEŚNIKI	27-86	3	5
112.	MORGI	28-87	1	23
113.	MORGI	28-87	2	24
114.	MORGI	28-87	3	25
115.	NOWA CHODORÓWKA	29-85	1	84
116.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	2	1
117.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	3	2
118.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	4	5
119.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	5	6
120.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	6	7

121.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	7	20
122.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	8	21
123.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	9	22
124.	NOWA CHODORÓWKA	29-86	10	23
125.	OKOPY	28-86	1	1
126.	OKOPY	28-86	2	18
127.	OKOPY	28-86	3	32
128.	OLSZANKA	28-87	1	2
129.	OLSZANKA	28-87	2	27
130.	OLSZANKA	28-87	3	28
131.	OLSZANKA	28-87	4	29
132.	OLSZANKA	28-87	5	30
133.	PODGRODZISK	27-86	1	16
134.	PODGRODZISK	27-86	2	17
135.	PODGRODZISK	27-86	3	29
136.	PODOSTRÓWEK	27-86	1	30
137.	POKOŚNO	27-86	1	13
138.	POKOŚNO	27-86	2	14
139.	POKOŚNO	28-87	4	5
140.	POKOŚNO	28-87	5	11
141.	POKOŚNO	28-87	6	12
142.	POKOŚNO	28-87	7	4
143.	POŁOMIN	29-87	1	29
144.	POŁOMIN KOL.	28-87	2	26
145.	POŁOMIN KOL.	29-87	3	2
146.	POŁOMIN KOL.	29-87	4	30
147.	POŁOMIN KOL.	29-87	5	31
148.	POŁOMIN KOL.	29-87	6	32
149.	POŁOMIN KOL.	29-87	7	33
150.	POŚWIĘTNE	28-86	1	2
151.	RUTKOWSZCZYŻNA KOL.	27-86	1	8
152.	SUCHA GÓRA	29-87	1	22
153.	SUCHA GÓRA	29-87	2	23
154.	SUCHA GÓRA	29-87	3	24
155.	SUCHOWOLA	27-85	1	2
156.	SUCHOWOLA	28-86	2	3
157.	SUCHOWOLA	28-86	3	4
158.	SUCHOWOLA	28-86	4	5
159.	SUCHOWOLA	28-86	5	8
160.	SUCHOWOLA	28-86	6	9
161.	SUCHOWOLA	28-86	7	10
162.	SUCHOWOLA	28-86	8	11
163.	SUCHOWOLA	28-86	9	12
164.	SUCHOWOLA	28-86	10	13
165.	SUCHOWOLA	28-86	11	14
166.	SUCHOWOLA	28-86	12	15
167.	SUCHOWOLA	28-86	13	16
168.	SUCHOWOLA	28-86	14	17

169.	SUCHOWOLA	28-86	15	19
170.	STARA CHODORÓWKA	29-86	1	17
171.	TABLEWO	29-87	1	19
172.	TRZYRZECZE	29-86	1	4
173.	TRZYRZECZE	29-86	2	14
174.	TRZYRZECZE	29-86	3	15
175.	TRZERZECZE	29-85	4	85
176.	TRZERZECZE	29-85	5	86
177.	WÓLKA	28-87	1	31
178.	WÓLKA	28-87	2	32
179.	WÓLKA	28-87	3	33
180.	WÓLKA	28-87	4	34
181.	WÓLKA	29-87	5	20
182.	WÓLKA	29-87	6	21
183.	ZGIERSZCZYŃSKIE	28-84	1	24
184.	ŻAKLE	26-86	1	36
185.	ŻAKLE	26-86	2	37

Jan Kociąg

